

УДК 347:338.242

Володимир Кочин,

кандидат юридичних наук,

завідувач наукового сектору проблем договірних права

НДІ приватного права і підприємництва

імені академіка Ф. Г. Бурчака НАПрН України

САМОРЕГУЛЮВАННЯ ЯК ПРЕДМЕТ ЦИВІЛІСТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

У статті проаналізовано саморегулювання як предмет цивілістичних досліджень. Розглянуто загальні теоретико-методологічні основи дослідження правового статусу саморегулювальних організацій та їх вплив на правове регулювання цивільних відносин.

Ключові слова: предмет цивільного права, саморегулювальна організація, саморегулювання.

Розвиток суспільних відносин створює необхідність їх належного правового регулювання. Особливу увагу слід приділити економічним відносинам, динаміка яких спричинена виникненням нових договірних конструкцій, розширенням ринку товарів та послуг, а також ефективністю здійснення підприємницької та непідприємницької діяльності. Останнім часом значного розголосу набула проблематика обмеження державного регулювання економічних відносин. Власне, однією з конституційних основ правопорядку у сфері господарювання є оптимальне поєднання ринкового саморегулювання економічних відносин суб'єктів господарювання та державного регулювання макроекономічних процесів (ст. 5 ГК України).

З огляду на це потребує наукового обґрунтування явище саморегулювання, можливість його приватноправового регулювання та обрання вірних способів, методів та типів правового регулювання. При цьому не слід забувати про проблему дуалізму приватного права, розмаїття торговельно-комерційних відносин, внаслідок чого межа між цивільним і торговельним правом стає умовною [1].

Метою цього дослідження є визначення доцільності цивільно-правового регулювання відносин саморегулювання на підставі встановлення їх місця у цивілістичній науці.

Насамперед слід зацентувати увагу на тому, що спеціального дисертаційного дослідження саморегулювання чи стату-

су саморегулювальних організацій поки що у вітчизняній юридичній науці немає. Аналіз тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права України дає можливість стверджувати, що зазначена проблематика викликає певне занепокоєння серед науковців. Зокрема, тематика саморегулювальних організацій як суб'єкт цивільного права (2011 р.) викликала сумнів щодо актуальності теми з точки зору спеціальності 12.00.03 (цивільне право та цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право) [2]. Крім того було піддано сумніву напромак щодо саморегулювальних організацій в механізмі правового господарського порядку (2008 р.) зі спеціальності 12.00.04 (господарське право; господарсько-процесуальне право) [3].

Вочевидь, постає слушне запитання щодо належності саморегулювання до предмета цивілістичних чи господарсько-правових досліджень. Слід зауважити, що серед останніх монографічних досліджень ця проблематика піднімалася як вченими-цивілістами (наприклад, В. М. Махінчук розглядає поняття і сутність саморегулювання підприємницької діяльності [4]), так і вченими-господарниками (зокрема, В. І. Полюхович зосередив увагу на регулюючій ролі саморегулювальних організацій на фондовому ринку [5]).

Необхідно прислухатися до думки, відповідно до якої в основі концепції господарського права лежала якісна зміна суспільних відносин шляхом заміщення

приватних осіб — учасників економічних відносин — державою, внаслідок чого підприємницькі відносини перетворилися у господарські, а місцями навіть в управлінські [6]. Таким чином, проголошення ринкового механізму саморегулювання надає можливість повернути ці відносини до лона цивільного (приватного) права.

Предмет цивільно-правової науки становлять особисті немайнові та майнові відносини, що регулюються цивільним правом, а також галузь цивільного права як система норм та інститутів, практичний досвід застосування цивільно-правових норм і юридичні факти [7]. З нормативного погляду спеціальність 12.00.03 охоплює юридичні науки, які досліджують цивільне, сімейне, міжнародне приватне право, що регулюють особисті немайнові та майнові відносини, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників, процесуальні форми захисту цивільних прав [8].

Нині знову піднімається питання про розширення предмета цивільного права. Йдеться про так звані організаційні відносини, про існування яких вперше висловився О. О. Красавчиков, виділивши організаційно-передпосилочні (створюючі), організаційно-делегуючі, організаційно-контрольні та організаційно-інформаційні [9].

З погляду економічної науки під саморегулюванням розуміється наявність у економічній системі елементів, рис, властивостей, ознак, що дають змогу автоматично встановлювати і підтримувати її функціонування та розвиток. Відповідно, ринкове саморегулювання передбачає наявність у ринковому механізмі компонентів та елементів, завдяки яким він здатний без активної регулюючої ролі держави або через незначне опосередковане її втручання забезпечувати процес взаємодії суб'єктів власності та господарюючих суб'єктів, а також узгодження їхніх інтересів (конструкція «невидимої руки» А. Сміта) [10].

Таким чином, ці економічні за сутністю відносини можуть юридично виражатися у організаційно-правових відносинах. Названий О. О. Красавчиковим перелік цих відносин може бути застосо-

ваний, підданий розширенню та удосконаленню відповідно до сучасного стану економічних відносин саморегулювання. Зокрема, учасники наділяють саморегулювнi організації (далі — СРО) організаційно-делегуючими повноваженнями. Вони, у тому числі, формують організаційно-контрольні відносини.

Більш того, серед принципів цивільного права, які стосуються ринкового саморегулювання, необхідно виділити: свободу договору; свободу підприємницької діяльності, яка не заборонена законом; справедливість, добросовісність та розумність. Саме на цих засадах може розвиватися ринкова економіка, яка формується в Україні. Згадана «невидима рука» є об'єктивним фактором, метою якого є досягнення найбільшої вигоди для всіх. Розробник цієї теорії Адам Сміт вважав, що цей фактор є непередбаченою силою, яка сприяє досягненню гармонії інтересів між особою і суспільством, тому будь-яке втручання держави у вільну конкуренцію є шкідливим [11].

Слід погодитися з Н. Ю. Філатовою, яка, керуючись принципом економічного плюралізму, закріпленого у ст. 15 Конституції України, визначає можливість саморегулювання у сфері приватно-правових відносин як прояв принципу диспозитивності, пронизування корпоративних і договірних відносин, не виключаючи можливості нових [12].

Нині законодавством передбачені такі основні засоби регулюючого впливу держави на діяльність суб'єктів господарювання: державне замовлення; ліцензування, патентування і квотування; сертифікація та стандартизація; застосування нормативів та лімітів; регулювання цін і тарифів; надання інвестиційних, податкових та інших пільг; надання дотацій, компенсацій, цільових інновацій та субсидій (ст. 12 ГКУ України). Натомість принципи, засоби чи види саморегулювання у кодифікованому акті, що регулює господарські відносини, відсутні.

Окремі норми містяться у спеціальному законодавстві. Наприклад, найбільш деталізовано правовий статус саморегулювальних організацій врегульовано Законом України «Про цінні папери та фондовий ринок», який досліджується у літературі майже як класичний приклад

саморегулювання в Україні. Так, відповідно до частин 1—2 ст. 49 названого Закону, об'єднання професійних учасників фондового ринку, включаючи об'єднання, що набуло статусу СРО, має такі повноваження:

1) впровадження норм професійної етики у практичній діяльності учасників об'єднання;

2) розроблення і затвердження методичних рекомендацій щодо провадження відповідного виду професійної діяльності на фондовому ринку;

3) впровадження ефективних механізмів розв'язання спорів, пов'язаних з професійною діяльністю учасників об'єднання;

4) моніторинг дотримання Статуту та внутрішніх документів об'єднання його учасниками.

Крім того, СРО додатково має такі повноваження:

1) розроблення і затвердження обов'язкових для виконання членами СРО Правил (стандартів) провадження відповідного виду професійної діяльності на фондовому ринку, за винятком тих Правил (стандартів), які прямо встановлені законом;

2) розроблення заходів, спрямованих на запобігання порушенням членами СРО норм законодавства та внутрішніх документів СРО, у тому числі при припиненні ними своєї професійної діяльності;

3) застосування заходів дисциплінарного впливу до членів СРО у разі виявлення порушень Статуту СРО, внутрішніх документів СРО.

Вважаємо, що вказані повноваження можна характеризувати як організаційно-правові та корпоративні норми, тобто встановлені визначеною організацією правила поведінки, які обов'язкові для учасників (членів) цієї організації. Ці правила не мають нормативно-правового значення, а отже, не забезпечуються державним примусом. Необхідно наголосити, що корпоративні норми, зокрема корпоративні правочини, нині привертають особливу увагу дослідників цивільного права [13].

Інші повноваження також характеризуються як приватноправові, зокрема, впровадження механізму розв'язання спорів на професійному ринку має озна-

ки медіації, а моніторинг дотримання статуту та внутрішніх документів СРО дозволяє регулювати правовий статус особи як професійного учасника відповідного ринку.

Таке розуміння приватноправової ролі саморегулювальних організацій є логічним в умовах ринкової економіки. Проте за відсутності єдиної моделі саморегулювання існують норми, які суперечать названому принципу. Так, відповідно до ч. 3 ст. 16 Закону України «Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг», саморегулювальні організації в межах делегованих їм повноважень здійснюють регуляторну діяльність з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності». При цьому виникає необхідність додаткового встановлення можливості цієї регуляторної політики СРО, оскільки жодної згадки у названому нормативно-правовому про саморегулювання немає.

З огляду на це вважаємо, що саморегулювання як предмет цивільно-правового дослідження має право на існування. Окрім саморегулювання як спеціального приватноправового режиму регулювання, що ґрунтується на принципах диспозитивності, рівності осіб (професійних учасників ринків), яка заснована у тому числі на можливості змінювати корпоративні та організаційні норми СРО, ознаками цивільно-правового дослідження слід назвати такі.

По-перше, СРО має цивільну правосуб'єктність. Саме на її основі ґрунтуються права та обов'язки цієї юридичної особи як учасника правових відносин, а також як регулятора організаційних відносин, що оформлюються на відповідному ринку. Вважаємо, що СРО є суспільно корисною юридичною особою, тобто має особливий цивільно-правовий статус.

По-друге, слід детально визначити та обґрунтувати категорію «ринки», в межах яких може функціонувати СРО. Під ринком розуміємо врегульовані спеціальним законодавством та актами СРО корпоративного характеру сукупність однорідних відносин, які виникають у результаті здійснення особами професійної чи підприємницької діяльності.

По-третє, дослідження потребує порядок участі осіб у СРО, їх права та обов'язки, які виникають внаслідок такої участі, підстави та способи обмежень їх участі на ринку, а також професійної відповідальності. Остання категорія є вкрай важливою, оскільки тепер порушується проблематика субсидіарної відповідальності об'єднань професійних учасників, доцільність страхування професійної відповідальності.

Названі напрямки співвідносяться з необхідністю реалізації приватних та публічних інтересів у механізмі саморегулювання. Внаслідок цього проявляється інструментальна функція СРО, можливість застосування конструкцій приватно-публічного партнерства. Правильне встановлення приватних та публічних інтересів у досліджуваних відносинах дозволить належним чином сконструювати модель правового регулювання статусу СРО, а також удосконалити механізм правового регулювання здійснення ними правосуб'єктності.

Насамкінець, окремого дослідження потребує світовий досвід законодавчого регулювання інституту саморегулювання та статусу СРО. Вважаємо, що потрібно відійти від повного дублювання правових норм зарубіжного правопорядку, натомість слід встановити принципи ре-

гулювання, врахувати практику правозастосування, зважаючи на особливості національної правової системи та національної економіки.

Підсумовуючи викладене, вважаємо, що теоретико-методологічною основою дослідження правосуб'єктності СРО зокрема і саморегулювання загалом є окреслення поняття саморегулювальної організації, а також саморегулювання як приватноправового явища. Основою дослідження є напрацювання вітчизняних учених-юристів щодо механізму правового регулювання СРО як юридичної особи, що виконує особливу інструментальну функцію в умовах ринкової економіки. Це спричиняє звернення до досліджень економічного спрямування щодо регулювання ринкової економіки, моделі саморегулювання як економічної категорії. Крім того, слід розглядати особливості цивільно-правового регулювання поіменованих та не поіменованих СРО.

Таким чином, цивільно-правове дослідження саморегулювання та саморегулювальних організацій дозволить сформулювати наукову концепцію саморегулювання ринку з метою удосконалення механізму правового регулювання здійснення цивільної правосуб'єктності саморегулювальних організацій на сучасному етапі розвитку держави.

ПРИМІТКИ

1. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова [та ін.] ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. — Х. : Право, 2011. — Т. 1. — С. 10.

2. Перелік тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права (затверджених у 2011 р.) : розглянуті та схвалені відділеннями Національної академії правових наук України / упоряд. : Д. В. Лук'янов, Н. В. Белімова. — Х. : Право, 2012. — С. 86.

3. Перелік тем дисертаційних досліджень з проблем держави і права (2007 р.) : розглянуті та схвалені відділеннями Академії правових наук України / упоряд. : Д. В. Лук'янов, І. Й. Пучковська. — Х. : Право, 2008. — С. 60.

4. Махінчук В. М. Приватноправове регулювання підприємницьких відносин в Україні / В. М. Махінчук. — К. : Юрінком Інтер, 2013. — С. 179—187.

5. Полюхович В. І. Державне регулювання фондового ринку України: господарсько-правовий механізм : монографія / В. І. Полюхович. — К. : НДІ приватного права і підприємництва НАПрН України, 2012. — С. 123—143.

6. Гражданское право: актуальные проблемы теории и практики / по общ. ред. В. А. Белова. — М. : Юрайт, 2009. — С. 71.

7. Цивільне право : підручник : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова [та ін.] ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. — Х. : Право, 2011. — Т. 1. — С. 89.

8. Паспорт спеціальності 12.00.03 — цивільне право та цивільний процес [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://asp.univ.kiev.ua/doc/Pasport/12.00.00/12.00.03.pdf>.

9. Правова доктрина України : у 5 т. / Н. С. Кузнецова, Є. О. Харитонов, Р. А. Майданик [та ін.] ; за заг. ред. Н. С. Кузнецової. — Т. 3 : Доктрина приватного права України. — С. 148—149.
10. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. — К. : Академія, 2002. — Т. 3. — С. 324.
11. Невидима рука ринку [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://uk.wikipedia.org/wiki/Невидима_рука_ринку.
12. Філатова Н. Ю. Феномен саморегулювання в контексті становлення інституту саморегулювних організацій в Україні [Електронний ресурс]. — Ржим доступу : http://nauka.nulau.org.ua/download/el_zbirnik/1/Filatova.pdf.
13. Корпоративні правочини : матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 27—28 вересня 2013 р. — Івано-Франківськ : Прикарпатський нац. ун-т імені Василя Стефаника, 2013. — 229 с.

Кочин Владимир. Саморегулирование как предмет цивилистических исследований.
В статье проанализировано саморегулирование как предмет цивилистических исследований. Рассмотрены общие теоретико-методологические основы исследования правового статуса саморегулируемых организаций и их влияние на правовое регулирование гражданских отношений.

Ключевые слова: предмет гражданского права, саморегулируемая организация, саморегулирование.

Kochyn Volodymyr. Self-regulation as a subject of civil law researches.

The article analyzes the self-regulation as a subject of civil law researches. It observes the general theoretical and methodological foundations of the study of the legal status of self-regulatory organizations and their effect on the legal regulation of civil relations.

Key words: the subject of civil rights, self-regulatory organization, self-regulation.